

Žene i oružani sukobi¹

Goran Fejić i Rada Iveković

Napomena:

Kad smo pročitali tekst koji smo pisali pre jedanaest godina, "Žene i oružani sukobi" iz 2004., zapanjio nas je kontinuitet njegove relevantnosti. Iz tog razloga mislimo da ga još uvek vredi publikovati. Ništa se nije promenilo osim brojeva, godina ili mesta gde se zločini dešavaju bez prestanka. Ništa se nije promenilo u principu ili, tačnije, nije bilo principijelnog poboljšanja na tom planu. Ovo nije preterivanje. Isti obrazac se nastavlja.

Ako je pitanje pola, kao što verujemo, u središtu svakog drugog oblika nejednakosti, onda redosled u analizi događaja treba obrnuti: nije borba za nacionalno oslobođenje (uzmimo taj primer) sa ciljem stvaranja nove nacionalne države ona koja je primarna, koja ima demokratsku perspektivu i stoga bi oslobodila žene kao i nacije / narode i nacionalnosti. Naprotiv, žene/feministkinje su te koje mogu i treba da urade nešto po "nacionalnom" i "rasnom" pitanju. *Ženska i feministička borba* mora delovati uzvodno (vremenski i strukturalno), od građenja i dekonstrukcije nacije i države, jer rodna borba ima potencijal da *oblikuje i definiše* nacionalno-oslobodilačku i rasnu dispoziciju u *transnacionalnom, transetničkom* i sekularnom smislu (i zato što je ona ta koja ima mogućnost da vodi i preusmeri nacionalno oslobođenje i utemeljenje države, bez obzira šta se sa ovima misli ili želi uraditi). Feministička borba je ta koja ima izgleda *da stvori širi prostor jednakosti za sve*². Prema rečima jedne savremene

¹Ovaj dosad neobjavljeni tekst iz 2004. godine (neobjavljen osim prvog dela, "Update 2015" i poslednjeg "Korisnost i primernost ženskog suda"), pisan je za UNRISD (UN Research Institute for Social Development ili "Istraživački institut Ujedinjenih nacija za društveni razvoj) kao građa (*background paper*) pod naslovom "Pitanja strategije u post-konfliktnim transformacijama i rekonstrukcijama" za projekat više autora *Oružani sukobi, nasilje i društvena promena*, [http://www.unrisd.org/unrisd/website/newsview.nsf/\(httpNews\)/34A3D248CC332E57C1256E9E0051D133?OpenDocument](http://www.unrisd.org/unrisd/website/newsview.nsf/(httpNews)/34A3D248CC332E57C1256E9E0051D133?OpenDocument). Dopunjen je 2015. za časopis *Cosmopolis 2015*, 3-4: <http://www.cosmopolis-rev.org/2015-3-4-en>. Zahvaljujemo Urvashi Butalia, urednici Izveštaja i UNRISD-u, za pruženu priliku da se bavimo ovim istraživanjem. On je pomenut u odeljku 4, strana 261 istoga: http://hdrnet.org/550/5/section4_conclusions.pdf (otvoreno 12-og oktobra 2015). Projekat za koji smo pisali ovaj teorijski tekst objavljen je u širem kontekstu "10 godina posle Pekinške konferencije o ženama", kao projekat pod nazivom "Rodna ravnopravnost: Težnja za pravdom u svetu nejednakih", Poglavlje 13 (Uticao konflikt na žene) i 14 (Posle konflikta: Žene, izgradnja mira i razvoj) u odeljku 4, *Rod, oružani sukob i potraga za mirom*. [http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpPublications\)/1FF4AC64C1894EAAC1256FA3005E7201?](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpPublications)/1FF4AC64C1894EAAC1256FA3005E7201?) Odlučili smo da ga ponovo objavimo 2015., jer smatramo da sve što smo napisali tada, pre 11 godina, važi i dalje.

² U poslednje vreme (2014-15) dolazile su do nas vesti o takvoj jednoj borbi, u inače teškoj situaciji u "preko-graničnom" Kurdistanu, u oblasti Rožava, u središtu otpora ISIS-u, kao i sirijskom i iračkom režimu, u okolnostima gde Turska ne podstiče Kurde da grade državu, ali je u prošlosti deo turskih Kurda usmeravala ka nenasilju preko dogovora sa njihovim pritvorenim liderom, dok je u stvari nastavljala žestoku represiju protiv njih u Turskoj, kao i celo vreme vojnu borbu protiv Kurda na drugim mestima, i dok SAD ima i druge račune u ime "pomoći", a ceo je region u plamenu zbog višedecenijske, kao i stalne neodgovornosti Zapada. Ova kurdska oslobodilačka borba u kojoj se žene i feministička politika ističu, ima perspektivu da paralelno bude i revolucija. Naravno ako uspe da se odbrani od ISIS-a. Za mapu tog područja, pogledajte <https://twitter.com/occupiedtaksim/status/512266381358669824>; Pregled sukoba u Rožavi: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/oct/08/why-world-ignoring-revolutionary-kurds-syria-isis>; o ženskom pristupu građanskom ratu Dilar Dilik, "What kind of Kurdistan for women?", <http://links.org.au/node/4109>; Necla Acik, "Kobane: the struggle of Kurdish women against Islamic State", <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/necla-acik/kobane-struggle-of-kurdish-women-against-islamic-state>; Meredith Tax, "The Revolution in Rojava", *Dissent*, 22 April 2015, https://www.dissentmagazine.org/online_articles/the-revolution-in-rojava; o otporu kurdskih žena: <http://www.meredithtax.org/taxonomyblog/how-help-rojava-links>; takođe knjiga M. Tax, *A ROAD UNFORESEEN: WOMEN FIGHT THE ISLAMIC STATE*, New York, Bellevue Press 2016. Videli smo da sve više devojaka uzima učešće u novoj intifadi u Palestini, pogledati Gönül Kaya, "Why jineology...?", <http://www.kurdishquestion.com/index.php/kurdistan/north-kurdistan/why-jineology/533-why-jineology.html>

kurdske teoretičarke koja se, na osnovu iskustva vodeće ženske kurdske gerilske grupe u nacionalnom pokretu otpora, zalaže isto tako za feminističku epistemološku revoluciju – žene bi trebalo da stvore prostor društvenih nauka "koji žene i društvo stavlja u centar."³ To bi bio početak. Nijedna nacija nije izgrađena bez odlučujućeg rodnog doprinosa, kao što nikada nacija ili država nije rasturena a da to nije učinjeno kroz manipulaciju rodom.

Novo veliko i masovno nasilje nad ženama širom sveta, kao što su *femicid* u Meksiku ili masovni *lov na žene* od strane retrogradne islamističke grupe Boko Haram⁴ u Nigeriji, koji se širi kroz nekoliko afričkih zemalja južno od Sahare, šalje zlokobnu poruku u pogledu društvenih odnosa između polova u mnogim delovima sveta. Ovo bi trebalo da bude znak upozorenja kad počnemo prerano da izvodimo neosnovano optimistične zaključke.

Dovođenje pola/roda u fokus, gde i pripada u procesu razmršavanja čvora, u nesređenim društvima kao što su ona u jugoslovenskom delu Balkana i šire, predstavljalo bi značajan napredak u razmišljanju i u analizi.

Došlo je do određenog napretka u javnoj sferi, međutim ipak nedovoljno. Rat u Bosni i Hercegovini doveo je temu silovanja kao ratnog oružja u prvi plan, uključujući i UN definiciju silovanja kao oružja i taktike rata. Nekoliko rezolucija UN se bave ovim, kao rezultat dokaza iz jugoslovenskih ratova i ratnih zločina nad ženama na drugim mestima⁵. Isti fenomen je identifikovan u Ruandi i drugde. Nekažnjivost silovanja i ubistva žena se više ne toleriše

³ Gönül Kaya, "Why jineology?", *strana 5*.

⁴ Boko Haram navodno u prevodu znači "Zapadno obrazovanje je zabranjeno." Otmica 300 devojčica u aprilu 2014. (mada takva kidnapovanja nisu novost) i nakon toga otmica još nekoliko stotina devojčica i žena, imale su mali odjek u svetskim medijima, verovatno zbog nepostojanja nekog alternativnog zapadnog scenarija za njihov spas, kao što je bio američki scenario "spašavanja" Avganistanki od Avganistanaca - Talibana.

⁵ Videti rezolucije Saveta bezbednosti br.1325, iz 2000., o kojoj Wikipedia kaže sledeće: "nakon podsećanja na Rezolucije 1261 (1999), 1265 (2000), 1296 (2000) i 1314 (2000). Rezolucija o ženama, miru i bezbednosti priznaje disproporcionalan i jedinstven uticaj oružanih sukoba na žene i devojke. (...) To je takođe bila i prva rezolucija UN koja izričito pominje žene. Rezolucija je otada postala organizacioni okvir za rad na agendi Žene, mir i bezbednost, koja se fokusira na unapređenje komponenti rezolucije 1325."

(https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Security_Council_Resolution_1325) Zatim je 2008. doneta rezolucija br. 1820 o Ženama, miru i bezbednosti. Zatim u 2008., pojavljuje se Rezolucija br. 1820: Rezolucija 1820 (2008) o Ženama, miru i bezbednosti. U Rezoluciji UN ureda Visokog komesara za ljudska prava možemo pročitati sledeće: "U rezoluciji koju je 19. juna usvojio Savet bezbednosti stoji da su "žene i devojke posebno meta seksualnog nasilja, uključujući ovog kao ratne taktike ponižavanja, dominacije, izazivanja straha, rasterivanja i/ili nasilnog raseljavanja civilnih članova zajednice ili etničke grupe." U Rezoluciji se zahteva "hitan i potpun prekid svih vidova seksualnog nasilja nad civilima, od strane svih strana u sukobu" (...) Dok grupe za ženska prava, kao i drugi koji se bore za okončanje seksualnog nasilja nemaju iluzija da je rezolucija univerzalni lek za ovaj problem, većina se slaže da se radi o neophodnom koraku u pravom smeru. (...) Zaista, Rezolucija naglašava potrebu 'isključivanje zločina seksualnog nasilja iz dogovora o amnestiji u kontekstu procesa rešavanja sukoba' i poziva svoje članove da ispune svoju obavezu sudskog gonjenja počililaca takvih zločina, i naglašava 'važnost okončanja prakse nekažnjivosti za takve zločine.' (...) Tokom 20. veka, percepcije silovanju u ratu su se udaljile od njihovog shvatanja kao nečeg neizbežnog u ratu kada je muškarac lišen ženskog društva u dužem period, do toga da se oni smatraju ratnom taktikom." (<http://www.ohchr.org/en/newsevents/pages/rapeweaponwar.aspx>)

kao ranije, a masovni pokreti, koji ovoga puta uključuju i muškarce, su se pojavili na primer u Indiji nakon stravičnog grupnog silovanja i ubistva studentkinje Jyoti Singh Pandey 2012. godine, kao i u slučajevima koji su sledili, koji su obelodanjeni i javno osuđeni, uprkos opštoj patrijarhalnoj tendenciji da se za silovanje okrivljuje žrtva.

* * *

Žene i oružani sukob

Oružani sukobi, kao ekstremni oblik nasilja, predstavljaju masovno negiranje osnovnih ljudskih prava. Samo pravo na život je ugroženo. Žene su pogođene na specifične načine: kao žrtve silovanja (sve se više koristi kao ratna taktika); kao jedine starateljke i hraniteljke svojih porodica i domaćinstava, kao izbeglice i raseljena lica, kao udovice i siročad, žrtve i ožalošćene u uništenom okruženju, kao one koje nose teške i dugotrajne poratne fizičke i psihičke traume.

Svrha ovog eseja je da se pozabavi, iz rodne perspektive, posledicama oružanih sukoba, kao i učešćem žena u formalnim i neformalnim mirovnim procesima i aktivnostima vezanim za post-konfliktnu tranziciju. Mi ćemo istražiti odnos između oružanih sukoba i drugih oblika nasilja, posebno rodno zasnovanog. Takođe ćemo se fokusirati na mir i specifičnosti koje on treba da obuhvati iz ženske perspektive.

Silovanja i seksualno nasilje tokom rata nisu nova pojava, ali je obim u kom se praktikuju u nekim nedavnim sukobima šokantan i izazvao je pažnju i aktivistkinja/aktivista i istraživačica/istraživača. U poslednjih nekoliko godina, masovno silovanje u ratu je dokumentovano u Bosni, Ruandi, Kambodži, Liberiji, Peruu, Somaliji, Ugandi i na mnogim drugim mestima. Brojne studije koje su sprovedene nadilaze sam opis takvih pojava i analiziraju duboku vezu između seksualnog nasilja i uloge dodeljene ženama i njihovim telima, kao simboličnom "depou nacionalne i etničke čistote". Tako je naglašeno da se seksualna agresija protiv "neprijateljskih žena" često izvršava i shvata ne kao pojedinačan akt nasilja, već kao duboko simboličan udarac na čast (muških) neprijateljskih boraca. U nekim nedavnim sukobima, posebno u Ruandi i bivšoj Jugoslaviji, silovanje se koristilo kao specifična taktika i oružje rata. Vojnici i pripadnici milicija su ohrabrivani da siluju, rečima poput "to će napraviti od tebe muškarca". Odbijanje da se izvrši silovanje viđeno je kao nedostatak muškosti i muške agresivnosti, skoro kao da žene svojim telima oličavaju granicu neprijateljske teritorije. Nekažnjivost u vezi sa silovanjem bila je u potpunosti zagarantovana. S druge strane, svest o tome da je takva praksa izazvala široku međunarodnu osudu, dovela je do manipulacija u političke svrhe i samog diskursa o silovanju. Dakle, činjenica da je silovanje istaknuto kao "zločin časti" i akt protiv cele zajednice često dovodi do prećutkivanja najgoreg aspekta silovanja, kao okrutnog fizičkog i moralnog bola koji se nanosi samim žrtvama. Tako je, pored samog akta silovanja, politička manipulacija traumom žrtava postala novim oblikom nasilja nad ženama tokom modernog rata.

U svetlu ovih nalaza, možemo izneti hipotezu da je povećana učestalost seksualnog nasilja u ratu delimično u vezi sa karakterom nedavnih sukoba kao posledica asertivnih identitetskih i etnokratskih pokreta koji se javljaju na ruševinama neispunjenih očekivanja koja su ostala iza tri ranija modela države: socijalističke države na Istoku, države blagostanja na Zapadu i post-kolonijalne države tzv. Trećeg sveta.

Ovi identitetski pokreti nacionalno-verske esencijalizacije i oružani sukobi pokrenuti njima su među glavnim faktorima koji su tokom devedesetih godina proizveli neviđeni broj izbeglica i raseljenih lica širom sveta (ostali su siromaštvo, nedostatak resursa, prirodne katastrofe), od kojih su većina žene i deca. Prema statistici UNHCR, na početku 2003. godine broj izbeglica i raseljenih lica koji je u njihovom domenu iznosio je 20,6 miliona, otprilike svaka 300-ta osoba u svetu. Ove brojke o izbeglim i raseljenim nisu potpune. Postoje procene da je ukupan broj samo interno raseljenih lica (IRL) između 20 i 25 miliona u 2004. Pored nemaštine koju trpe sve izbeglice ili raseljene osobe, žene i devojke među njima su izložene specifičnim, dodatnim teškoćama, kao što su nedostatak bezbednosti, seksualno nasilje, ograničenja u kretanju uz istovremeno otežan pristup institucijama zaštite. U

mnogim zemljama, na primer, jedino muškarci mogu aplicirati za status izbeglice, dok žene izbeglice imaju ograničen pristup procedurama za dobijanje azila.

Stanovništvo zemlje domaćina ili regiona često ima negativan stav prema izbeglicama i vidi ih kao uljeze ili konkurente na tržištu rada. U mnogim slučajevima, lokalne vlasti žele da zadrže izbegla i raseljena lica izolovane u zatvorenim kampovima, što dodatno pojačava njihovo osećanje bespomoćnosti i zavisnosti od pomoći. Veliki Zahr-e-Dasht kamp koji se nalazi u sred pustinje, oko 40 kilometara zapadno od Kandahara u Avganistanu, je izrazit takav primer.

Teškoće se retko završavaju preseljenjem ili povratkom izbeglih/interno raseljenih lica u njihove zemlje/regione porekla. Ponekad se povratak dešava pre nego što su normalni bezbednosni uslovi ponovo uspostavljeni. Povratnici često nalaze da su im stare kuće uništene, a da je zemlju neko zaposeo ili da je minirana. Avganistan je, nakon pada režima Talibana, bio pozornica jednog od najmasovnijih i najbržih procesa povratka (više od dva miliona ljudi za manje od dve godine). Iz bezbednosnih razloga, glavni grad Kabul bio je daleko najpoželjnije mesto naseljenja, bez obzira na mesto porekla. Ipak, veliki delovi Kabula su još uvek bili u ruševinama. Povratnici su morali da traže smeštaj među ruševinama i započnu novi život u improvizovanim kućama, te su u tim staništima prenaseljenost i promiskuitet stvarali posebno zahtevno okruženje za žene. Prvi objekat koji je morao da bude osposobljen je bio kućni bunar. Ponekad su u tim bunarima nalažene razbacane ljudske kosti i ostaci bezbrojnih masakara nedavnih ratova u Avganistanu. Uglavnom nije bilo moguće saznati kome ti ostaci pripadaju i glavna briga je bila da se dostojno sahrane.

Povratnici iz političkog egzila se mogu od strane vlasti smatrati kao neprijateljski i opasni za zemlju, što povećava bezbednosni rizik. Dana 5. decembra 1995. godine grupa vojnika koja je patrolirala veoma militarizovanom severnom pokrajinom Gvatemale, napala je povratničku domorodačku zajednicu Šaman, ubivši 11 nenaoružanih meštana, među kojima tri žene i dvoje dece, ranivši veći broj ljudi. Istraga UN-a je pokazala da su se seljani bili mirno okupili da bi izrazili neslaganje zbog prisustva vojnika u svojoj zajednici. Ovima su pak pretpostavljeni stalno govorili da su bivše izbeglice simpatizeri gerile, navodeći ih da misle da su okruženi opasnim gerila borcima.

Visoki komesar Ujedinjenih nacija za izbeglice - UNHCR - je u poslednje vreme uložio znatne napore na jačanju rodne dimenzije svog rada. Ipak, dugi niz godina, pomoć izbeglicama je bila organizovana i isporučivana preko porodice, što je pojačavalo zavisnost žena od muškarca kao "glava" domaćinstava. Neke posledice su uznemiravajuće: 1997. godine, u udaljenom selu gvatemalskih povratnika iz Meksika, povodom opštinskih izbora, seoski savet je odlučio da "šef" svake porodice (naravno, stariji muški član) nosi glasove svih odraslih članova porodice do mesta glasanja. Oni su upozoreni od lokalnog osoblja UNHCR-a da će takva glasanja biti poništena. U principu, gvatemalske žene u izbegličkim kampovima u Meksiku su bile bolje organizovane, a politički i rodno svesnije od svojih sestara koje su ostale kod kuće. To je između ostalog i zbog činjenice da su iskoristile obrazovne projekate, uključujući intenzivnu obuku o ravnopravnosti polova koje su pružale NVO i humanitarne organizacije. Međutim, nakon ispregovaranog kolektivnog povratka mnogih izbeglica u Gvatemalu sredinom devedesetih, mogao se često videti razočaravajući regres do tradicionalnih patrijarhalnih porodičnih kodova i sužavanje ograničene autonomije koje su te žene sa sela stekle tokom boravka u izbegličkim kampovima.

Posledice oružanih sukoba imaju tendenciju da budu mnogo duže i da traju i nakon okončanja neprijateljstava. Šteta naneta društvenom tkivu često ima oblike koji naročito snažno pogađaju žene. Društvo koje izlazi iz rata obično je duboko traumatizovano i, na ovaj ili onaj način, više nasilno i netolerantno nego što bi inače bilo.

Najverovatnije, to će društvo izaći iz konflikta kao veoma militarizovano, kako bukvalno (sa velikim prisustvom vojske), tako i simbolično, sa muškim vrednostima i vrlinama koje će se slaviti (junaštvo, beskompromisnost, agresivnost). Vrlo je verovatno da će na vlasti biti gospodari rata i ratni komandanti, zadojeni patriotskom ideologijom, muškim heroizmom i skloni da iskoriste svoje pobjede na bojnopolju da se ponovo uspostavi ili čak

pooštri njihova kontrola nad ženama. Zemlja može da postane igralište za svakakve milicije, kriminalne bande, trgovce drogom i druge mafije, a nasilno i bezakono okruženje gura žene da se vrate kući i ognjištu, pod nesumnjivi autoritet svojih muževa, očeva, braće.

Ovo je najinteresantiji moment gde se javlja problem veze između različitih nivoa nasilja: kako nasilje - nasilje iz sukoba, uglavnom viđeno kao spoljno nasilje - ulazi u prostor doma, ulazi u zajednicu i donosi više kriminalizacije i povećanje nasilja u porodici. Nakon što su mirovni sporazumi manje ili više sprovedeni i mir zvanično proglašen, za žene možda ipak neće još biti mira. Mir za njih može značiti ne samo prestanak rata, nego i skidanje burke, slanje devojčica u školu, prekid prakse prodaje mlade, mogućnost da hodaju ulicama i da putuju same. Dok se ti i mnogi drugi uslovi ne ispune, za jedan deo stanovništva neće biti mira. Većinsko mišljenje ovo neće prepoznati. Ali važno je da žene i svi demokratski pojedinci i grupe rade i podržavaju viziju rodne demokratije kao prvi uslov za demokratiju kao takvu.

Mnoge od gore navedenih post-konfliktnih situacija mogu se posmatrati u post-talibanskom Avganistanu. Uprkos nekim nepobitnim znacima napretka (2004), posebno u oblasti obrazovanja (skoro jedna trećina dece koja pohađaju školu su devojčice), zemlja je i dalje opasno i neprijateljsko mesto za žene. Žene će i dalje biti ugrožene ili napadnute ako se ne pridržavaju strogih pravila oblačenja ili ako se kreću po gradu same. One nastavljaju da budu hapšene i pritvarane na duži vremenski period za "zločine" u vezi sa njihovim bračnim stanjem (ako, na primer, pobegnu od kuće). U nekim udaljenim provincijama pod vladavinom gospodara rata i lokalnih komandanata, mlade devojke su često kidnapovane i nasilno udate. Škole koje pohađaju devojčice u nekoliko gradova su napadane raketama, a glave porodica su upozoravane da ne šalju svoju žensku decu u školu i žene na posao. Dan kada će avganistanske žene moći da u potpunosti učestvuju u javnom životu i u obnovi svoje zemlje je još uvek daleko. Nedavno, nacionalna udruženja žena napravila su važan korak napred kada im je uspelo da uključe klauzulu u novi ustav koji definiše "građane" kao muškarce i žene. S druge strane, čini se da neke mere usmerene na olakšavanje svakodnevnog života žena imaju neodređen karakter i mogu, ako se održe, proizvoditi kontradiktorne rezultate na duže staze. Ženski komercijalni centar nedavno otvoren u Kabulu će omogućiti ženama da trguju među sobom, otkrivenih lica, u određenim terminima i u zatvorenom prostoru, na taj način, one će postati "slobodne potrošačice", pre nego što su postale "slobodne građanke". Nadajmo se da prvo nije *umesto* drugog.

Post-konfliktno se društveno okruženje, neprijateljsko prema ženama, može videti i u drugim delovima sveta, u različitim manifestacijama i intenzitetima, ali sa sličnim uzrocima i uporedivim opštim štetnim uticajima na rodne režime. Zvanični nacionalistički diskurs u novim balkanskim etnokratijama ponovo glorifikuje ulogu žene kao majke i supruge. Žene su agresivno pozivane da doprinesu povećanju nacionalne stope nataliteta, a stečeno pravo na izbor da li će roditi ili ne se često preispituje. Natalitet je postao pitanje nacionalne politike i još jedno oružje (protiv nataliteta "etničkog rivala"). Kroz preporod mitologije o majci, ženama i njihovim telima se ponovo manipuliše kao instrumentima regresivnih nacionalističkih politika. U tom smislu, mirovna aktivistkinja iz Beograda, Staša Zajović, napisala je 1992. godine: "U tandemu sa kultom krvi i tla, novi srpski nacionalisti su oživali i simboliku srednjovekovne figure majke Jugovića, koja je mnogo i dugo trpela, koja je hrabra, stoička majka devetoro dece, nudi svoju decu smrti, zarad odbrane otadžbine. Na materinstvo treba gledati kao na obavezu, a ne slobodan izbor žene, seksualnost žene treba da bude kontrolisana i svedena na reprodukciju."

Klima nasilja i agresivnosti prožima odnose u porodici, između komšija, kolega, bivših prijatelja i saradnika. Muškarci koji su bili u vojsci ili paravojnim grupama su se vratili kući traumatizovani, ljuti i nasilni. Doneli su oružje i koriste ga da prete i povređuju žene. Poznata antiratna aktivistkinja iz Srbije, Lepa Mlađenović, pisala je 1992. godine: "Neki muškarci koji su se vratili sa fronta nastavljaju masakre u svojim domovima, oni zlostavljaju žene, tuku svoju decu, spavaju sa mitraljezima ispod jastuka, siluju svoje žene na spavanju, uništavaju nameštaj, viču, psuju, pljuju i optužuju."

Veoma dobra ilustracija takve klime može se videti u filmu "Bure baruta" jugoslovenskog (Srbija) režisera Gorana

Paskaljevića. Smešten u 1995., u Beograd, film obuhvata dvadesetak likova kojima se putevi ukrštaju tokom jedne noći. *Napetih nerava od decenije građanskog rata i siromaštva, oni reaguju na svaki susret na potpuno borben način. Film počinje svađom oko saobraćajnog incidenta. Nesrećni mladić tumara mračnim ulicama Beograda u automobilu bez tablica, stečenom ko zna gde, sa namerom da teroriše devojkicu koja hoda sama i tom prilikom udara u parkirani automobil. Vlasnik automobila, razbešljen ovim "napadom" na njegovo najvrednije blago, jednom rukom uništava mladićeva kola, a zatim ga odvlači u stan svoga oca, gde nastavlja da razbija životnu kolekciju nameštaja i ukrasa ... U drugoj sceni, mlada žena čiji je dečko poginuo kao vojnik u jednom od tekućih balkanskih ratova, zarobljena je u kupeu voza od pijanog boksera koji je upravo izbo svog najboljeg prijatelja razbijenom flašom i želi da okonča noć silovanjem.*⁶

Ženske grupe koje su se osnovala da se odupru ratu i nasilju u zemljama bivše Jugoslavije donele su feminističku analizu agresivnog nacionalizma nadolazećih etnokratija. Videle su paralelu između muške odbrane "privatnog" zlostavljanja žena u kući i njihovog nasilja počinjenog nad pripadnicima drugih etničkih grupa. Feminističke grupe u Beogradu isticale su da "privatno" i državno nasilje potiču iz patrijarhata: *patrijarhat smatra da je nasilje muškaraca u porodici privatna stvar. Ta ideologija dozvoljava privatizovanje nasilja u svim drugim aspektima društva. Kada SOS telefon za žene zove policiju da interveniše u slučajevima nasilja, muž nasilnik stoji pored svoje supruge koja je u modricama i tvrdi: ovo je moja žena, to je moja stvar. Policajci, takođe sa muškim shvatanjem, potvrđuju da je to porodična stvar. To je upravo model za to kako prvi čovek tadašnjeg vladajućeg režima u Srbiji (Slobodan Milošević) vodi rat na Kosovu: "Kosovo je unutrašnji problem Srbije".*

Psihološki poremećaji izazvani nasiljem, posebno seksualnim nasiljem, mogu biti najteži da se prevaziđu. Bolno iskustvo silovanja, zbog ćutanja koje ga okružuje, zbog nemogućnosti žrtve da ga artikuliše u javnosti, nastavlja da čini živote mnogih žena mizernim dugi niz godina. Važno je napomenuti da silovane žene u svojim iskazima pred komisijama za istinu i sudovima, imaju tendenciju da se fokusiraju na bol i nevolje koje je ova nesreća nanela njihovoj rodbini i najmilijima (deca, muževi, roditelji), a ne govore direktno o nasilju i bolu koje su same pretrpele. Drugim rečima, one se pozicioniraju kao svedokinje, a ne kao žrtve, jer je "to što vide svoje živote u odnosu na živote drugih ljudi deo njihove realnosti". Ovo takođe dolazi iz činjenice da su žene ponižene silovanjem i sramota ih je da govore o tome jer ih društvo žigoše i nakon što je taj događaj uništio njihov porodični život.⁷ "Dok se muškarci i žene koji su bili ranjeni ili ubijeni vide kao heroji ili mučenici, silovane žene nemaju sličan status: isti je slučaj i sa onima koji su nestali u sukobu i čiji bol se ne može izmeriti"⁸. S druge strane, kada muškarci svedoče o silovanim ženama, oni ili naglase koliki je to bio napad na njihovu čast i čast čitave zajednice ili, u suprotnom, pominju silovanje samo kao povremenu i ne toliko bitnu pojavu. Priča o silovanju dolazi, na neki način, kao aneks sudbini zajednice. Nasilje nad ženama se vidi gotovo kao nešto "prirodno", što "normalizaciju" takvog stanja čini još prihvatljivijom.

I patnje onih koji su izgubili svoje voljene zbog pokolja i prisilnih nestanaka takođe mogu da izazovu duboke psihološke i emocionalne tegobe, posebno kada ne postoji izvesnost o okolnostima smrti ili da li je osoba živa, kada posmrtni ostaci žrtve nisu predati porodicama i kada ne može da počne proces žaljenja. Psihološka bol je često praćena fizičkim poremećajima kao što su glavobolja, gastritis, bol u grudima, problemi sa vidom i respiratorne infekcije. U Gvatemali, ispostavilo se da su svedoci i žrtve državnog nasilja nastavili da imaju takve probleme i do dve decenije posle samih dela. U starosedilačkoj zajednici Maja, ova situacija se obično opisuje kao "Tristeza",

⁶Odlomci iz kritike u "The Village Voice", www.villagevoice.com/movies/the-powder-keg-6510646

⁷Iveković, *Dame Nation*, strana 229

⁸*Guatemala nunca mas, I - El impacto de la violencia*, Guatemala 1998, strane 218-219.

bukvalno prevedeno, kao "tuga" ili utelovljenje patnje. U majanskom *cosmovisión* – pogledu na svet (ali i u mnogim drugim religijama), proces žaljenja kao bitan "odnos sa mrtvima" ne može biti potpuno ostvaren dok nije utvrđeno da je voljena osoba bez sumnje mrtva a njeni ostaci smešteni da počivaju na odgovarajućem mestu, gde im se može odati poštovanje. Takve situacije su opsežno dokumentovane u dva odlična (već citirana) izveštaja koji pokrivaju istoriju 36 godina dugog oružanog sukoba u Gvatemali (*Memories of Silence*, "Memorija ćutanja" - izveštaj Komisije za rasvetljavanje istine pod pokroviteljstvom UN i *Guatemala never more*, "Gvatemala: Nikad Više" - izveštaj Kancelarija Nadbiskupije za ljudska prava).

Na paradoksalan način, i pored toga što su glavne žrtve nasilja tokom oružanih sukoba kao i njihovih naknadnih posledica, žene su ponekad i učesnice paklene logike koja reprodukuje i učvršćuje nasilje - iako sama logika možda nije njihova. Žene daju život i obrazovane su i socijalizovane da ga zaštite. Stoga je lako razumeti zašto one dižu glas protiv činjenja koja prete i ugrožavaju život. One su to radile hrabro i neumorno tražeći odgovornost za zločine iz prošlosti vojne hunte u Argentini, prelazeći granice isključivosti i mržnje na Balkanu, osuđujući nedela gospodara rata i njihovih komandanata u Avganistanu, protestujući protiv novog zida straha i stida u Palestini. Ali realnost je složenija od toga. Žene su takođe obrazovane i socijalizovane da prihvate drugu ulogu koju im dodeljuje mitologija materinstva: da čuvaju i reprodukuju mitove i legende zajednice. *"Održavaju u životu mitove i prve su koje na decu prenose osećaj kolektivnog pamćenja uspeha i patnje ... Stoga ne iznenađuje da majke igraju važnu ulogu u etničkim i nacionalističkim propagandama" ... U intervjuu za BBC, majka kapetana Mullera, heroja Tamilskih tigrova izrazila je bezrezervnu radost što joj je sin poginuo za njihovu 'stvar'.* " Isti fenomen se može posmatrati na Bliskom istoku, gde neke palestinske majke glasno izražavaju ponos zbog "mučeništva" svojih sinova koji su umrli kao bombaši samoubice ili bili ubijeni od strane izraelskih vojnika. Čak i neke feministkinje iz razvijenih zapadnih zemalja vide kao dostignuće za žene to što mogu da se upišu u vojsku i da učestvuju na istoj osnovi kao i muškarci u borbenim dejstvima. Zar to nije još jedno prihvatanje "pripremljene" uloge, uloge u kojoj se od žene očekuje da je odigra, a ne da propituje? Da li je to anomalija, strašno odstupanje koje preokreće "prirodnu" sklonost žena da štite život i odbace nasilje? ⁹

Poenta je izgleda u tome da do sada nije bilo rodnog režima u svetu koji je ženama ponudio slobodu da izaberu ulogu koju žele da igraju -ili ne igraju-, a još manje mogućnost da dizajniraju tu ulogu za sebe kao punopravne građanke, a ne kao pripadnice podređene grupe obeležene navodnim (nametnutim?) prirodnim sposobnostima i nesposobnostima. Uskraćivanje slobode i punih građanskih prava jeste to koje ženama omogućuje da budu, u isto vreme, žrtve nasilja ali i aktivno uključene u nacionalističke, religijske, etničke ili druge fiktivne identitetske ciljeve koji podržavaju i reprodukuju nasilje. Sve više i više žena (i na sreću i neki muškarci) postaju svesni toga i udružuju snage kako bi se borili za demokratiju u kojoj građanska prava neće zavisiti od rodnih kodova. A "rodno senzitivna" demokratija je očigledno preduslov za suštinsku demokratiju. Ipak, dok je svest o tome da se demokratija ne može graditi na rasizmu i aparthejdu manje ili više univerzalno prihvaćena (barem u zvaničnom diskursu), ideja da je demokratija takođe nespojiva sa rodnom diskriminacijom i isključivanjem još uvek ima dug put pre nego što postane deo opšteg mišljenja.

Ovo nas dovodi do zaključka da postoji strukturalna i istorijska veza između različitih oblika nasilja. Žene nisu "prirodno" protiv nasilja. Da, one *jesu* obrazovane i socijalizovane da zaštite život. Shodno tome, one će nastojati da cene na drugačiji način neke osnovne aspekte društvenog života, uspostavljajući, svesno ili nesvesno, različite prioritete: one će, na primer, imati tendenciju da više vrednuju vrstu društvenih odnosa koji su u skladu sa ciljem očuvanja i zaštite života (razumevanje, solidarnost, uzajamna pomoć), dok će biti više skeptične prema vrednostima moći i dominacije. Međutim, one će biti u stanju da politički artikulišu te društvene težnje u meri u kojoj uspeju da postanu svesne višestruke patrijarhalne represije koja osnažuje i reprodukuje diskurs nasilja, kako u okviru

---

⁹ Radhika Coomaraswamy, Predavanje održano kao Third Minority Rights Lecture 25. maja 1999., Ženeva.

oružanog sukoba i tako i u mirnodopskim uslovima, kako u društvu tako i u porodici. Ženama (i muškarcima, uzgred budi rečeno) potrebne su iste filozofske alatke da se odupru ratnom diskursu i logici kao i običnom porodičnom nasilju. Stoga nije iznenađujuće što žene koje aktivno učestvuju u anti-ratnim i anti-nacionalističkim pokretima, žene koje odbacuju diskurs mržnje i etničke ili verske homogenizacije, jesu ujedno i one koje se bore za drugačije rodne odnose unutar svojih porodica i zajednica.

Građenje statusa građana je proces dolaženja do aktivne uloge, *postajanja subjektom u političkom smislu*. Postoji mnogo načina na koje žrtve mogu skupiti hrabrost da progovore, postanu vidljive i zauzmu javni prostor. Ti načini mogu biti dugi i mukotrni. Vidljivost može da dođe kao "nuspojava" nekog drugog, naočigled urgentnijeg cilja, kao što je prevazilaženje nepodnošljivog bola ili vraćanje unutrašnje smirenosti neophodne za opstanak u zajednici. Mali domorodački grad Rabinal u provinciji Baja Verapaz u Gvatemali i okolna sela bili su poprište brojnih masakara i masovnih silovanja u ranim osamdesetim, koje su počinili pripadnici vojske i paravojnih formacija tokom "čišćenja" terena od navodnih pristalica gerilaca. Širom provincije su rasute tajne grobnice i ostaci stotina ljudi nikada nisu pronađeni. To je veoma siromašna oblast i posle sukoba je najviše preživelih muškaraca otišlo u potragu za poslom u glavni grad. Udovice i siročad su ostali. Grupa udovica, desetak njih na početku, počele su da se okupljaju jednom mesečno i javno izgovaraju imena svojih mrtvih. Nekima je prećeno, ali su odlučile da ne napuštaju grupu. Osećaj svrhe im je dao potrebnu hrabrost. Pridružile su im se i druge udovice i njihov broj je dostigao skoro stotinu. Dugo kolektivno žaljenje ih je dovelo do ideje o izgradnji malog spomenika, sa imenima njihovih najmilijih. Zatim su odlučile da osnuju udruženje i na kraju, uz podršku nevladinih organizacija za ljudska prava i misije UN, one su odlučile da traže pravdu i odštetu od suda i da se prikupi novac od donatora kako bi se pokrenuli ekonomsko održivi poslovi.

Ženski pokreti za mir niču širom sveta. Aktivistkinje i organizacije su bile prisutne i aktivne tokom svakog međunarodnog sukoba, građanskog rata ili u svakoj drugoj prirodnoj ili katastrofi koju je čovek napravio u poslednjih nekoliko decenija. One pomažu lečenje rana, one donose psihološku pomoć i nadu, one pokušavaju da govore jezikom razuma i solidarnosti kada se čini da je ceo svet poludeo. Ali one su retko pozvane da doprinesu zvaničnim mirovnim pregovorima. Dalja analiza implikacija ženske subordiniranosti u patrijarhalnom sistemu može da pruži neke odgovore na pitanje kako i zašto su ženske inicijative za mir započete mnogo pre nego što su formalni mirovni procesi počeli. I zašto one često ostaju nepriznate, ili čak potpuno ignorisane od glavnih protagonista, kako sukoba, tako i zvaničnog mirovnog procesa. Ova očigledna kontradikcija je precizno opisana od strane Južnoazijskog foruma za ljudska prava (SAFHR), međunarodne nevladine organizacije koja se nalazi u Katmanduu u Nepal, u prezentaciji njihovog izuzetnog programa istraživanja i obuke o ženama i miru:

"Žene su jednoglasne na mirovnim skupovima, u prvim redovima humanitarne priče, ali one nisu na podijumu, one ne određuju agendu. Na kraju, one ostaju nevidljive. Istorija ima malo ili nimalo prostora da zabeleži žensko iskustvo rata, kao da je ono nediferencirano od muškog iskustva; nema hronike ženskog otpora i mirovnih napora, kao da su beznačajne ... Deo teškoće je u tome da same žene vide svoje aktivnosti kao nepolitičke i kao produženje njihovih domaćih briga – kao "elastične uloge". Štaviše, ženska vidljivost dodatno je zamagljena činjenicom da njihov jezik podrške i otpora potiče iz njihovog kulturnog iskustva, posebno iz pozicije obesnaženih. Kreativna anarhija, nenasilje i nehijerarhijske karakteristike koje obeležavaju ženske inovativne aktivnosti za mir, preispituju tradicionalne pojmove o tome šta političko delovanje treba i može da bude. Pošto se ženski aktivizam u izgradnji mira i pomirenja na lokalnom nivou zasniva na neformalnom prostoru politike, on biva potcenjen, a kada se post-konfliktna politika pomera u formalni prostor, ona biva marginalizovana. Sve više žena mirovnih aktivistkinja naglašava značaj tranzicije žena iz neformalnog prostora u formalni prostor političkih struktura."

Gotovo po pravilu, zvanični ili polu-zvanični mirovni pregovori započinju sa velikom suštinskom manom: sami njihovi protagonisti su ljudi koji su se borili jedni protiv drugih te i dalje nose oružje. Oni su potrebni za stolom ako želimo da postignu mir. Uglavnom su to oni isti ljudi koji su već pokazali svoju nesposobnost ili nespремnost da

traže mirno rešenje krize. Oni nerado prihvataju da pregovaraju bilo zato što je oružani sukob uzeo nepredviđeni tok i više nije verovatno da će dovesti do očekivanih rezultata, bilo zbog toga što se pojavljuje mogućnost da će isti ciljevi biti dostižni po nižoj ceni drugim sredstvima ... ili jednostavno, jer su bili prisiljeni da sednu za pregovarački sto od strane međunarodne zajednice ili nekog drugog moćnog spoljnog posrednika. U svakom od ovih slučajeva, poslednja linija odbrane ovih bivših ratnika a sada pregovarača jeste održavanje, sa minimalnim, samo zaista neizbežnim promenama, postojeće strukture vlasti – tj. režima koji su uspeali da nametnu, kao i njihove lične vlasti. Što duže traje sukob, brojnije su zloupotrebe počinjene nad civilima i teži je prelaz ka miru, jer verovatno povratak u normalu takođe znači povratak u neku vrstu zakonitosti i pravde (čak i ako je u pitanju samo "prelazni" period), kao i neku vrstu odgovornosti za ubistva i silovanja. U svakom slučaju, razlozi za mir su izgrađeni oko istih kriterijuma kao i ranije, razlozi za rat su očuvanje i, u meri u kojoj je to moguće, konsolidacija i dalje širenje kontrole koju sprovede dominantne strukture moći i istovremeno patrijarhalnog rodnog režima.

Učešće žena u mirovnom procesu ima tendenciju da bude radikalno drugačije, zato što se značenje, kvalitet i ciljevi mira razlikuju. Kao što ćemo videti, ova razlika ima značajne posledice i u vremenskoj dimenziji mirovnog angažmana. Zašto ženski aktivizam za mir obično počinje mnogo pre nego zvanični pregovarači čak i pomisle da se sretnu, i zašto traje duže? Zašto ženski aktivizam i zvanični pregovori imaju različite puteve i različitu dinamiku kada su jednom započeti? Zašto se ženski aktivizam obično ne zaustavlja kada su mirovni sporazumi potpisani?

Žene se pre svega uključuju mnogo ranije jer one nemaju iste ciljeve u pogledu samog sukoba. U stvari, one mogu da smatraju, kao što smo već videli u slučaju feministkinja u Srbiji, da su ciljevi kojima se opravdava rat lažni, nelegitimni i potpuno neprihvatljivi. Ili, čak i ako pomisle da pribegavanje oružju u jednom trenutku nije imalo alternative, one mogu da smatraju da je u međuvremenu cena u ljudskim životima i razaranjima postala previsoka i da je oružana borba, *ipso facto*, postala besmislena i apsurdna. Koji god bio slučaj, one nisu učestvovala u definisanju ciljeva sukoba i neće videti te ciljeve kao neprikosnovene, kako ih njihove muške kolege vide. One dakle neće videti preduslove za mir u vezi sa tim ciljevima. Zaustavljanje daljeg gubitka života i razaranja, spajanje porodica, pomoć izbeglicama da se vrate iz izbeglištva, da se deca vrate u školu, mogu se pojaviti kao ciljevi koji imaju, pojedinačno ili zajedno, mnogo veću vrednost za njih, od ciljeva koje vidi dominantna (muška) struktura vlasti kao preduslove za mir. Zbog toga su ženske grupe i udruženja, u velikom broju savremenih oružanih sukoba, prethodile zvaničnim pregovaračima, delujući kao grupe za pritisak i gurajući ka brzom i dalekosežnom mirovnom procesu. Žene ne ciljaju na vlast u mirovnim pregovorima. Ne plaše se da će je izgubiti, jer je ni nemaju. To jednostavno nije osnova njihovog angazmana. Možemo podsetiti na čuvenu frazu koju je skovao Karl Marks: "Proleterci nemaju otadžbinu". Ili još bolje, Virdžinija Vulf: "Kao žena, nemam zemlju. Kao žena ne želim zemlju. Kao ženi, moja zemlja je ceo svet".¹⁰

Žene će nastaviti rad na miru i nakon što su zvanični mirovni pregovori zaključeni. Mnoge od njih čak misle da najznačajniji deo njihovog posla može da počne tek kada oružje utihne. One će obavljati važne humanitarne projekte za ublažavanje posledica rata i konsolidaciju temelja mira, ali će težiti i ambicioznijim ciljevima koji odražavaju šire i inkluzivnije razumevanje pojma "mir": mir kao pojam koji obuhvata socijalnu jednakost, participaciju i svakako poboljšanje rodnih odnosa.

Cilj aktivistkinja je, mogli bismo reći, određeni "kvalitet mira". Mir takođe može značiti odbacivanje vela, edukaciju ženske dece, zahtevanje ljudskih prava, zaustavljanje trgovine ženama i kupovine nevesta, to da žene same donose odluke ili da mogu da putuju same, ukidanje nekažnjivosti gospodara rata i ekonomije droge. To takođe može značiti i nešto vrlo jednostavno, nešto što se podrazumeva u prosperitetnim zemljama, ali je daleko od toga da je na dohvat ruke u većini zemalja tzv. trećeg sveta: biti u stanju da prežive i izdržavaju svoju porodicu od zarađenog novca kroz pristojan i pošten posao.

¹⁰ Virginia Woolf, *Three Guineas*, New York 1966, strana 113 (citirano od strane Radhike Coomaraswamy u njenom predavanju, pogledati njenu fusnotu br. 4).

Ovaj je poslednji cilj sve više van domašaja u ultra-liberalnom ekonomskom kontekstu koji slavi tržište, gnuša se preraspodele prihoda za bilo kakve društvene svrhe i povećava jaz između bogatih i onih koji nemaju na nacionalnom i međunarodnom nivou. Zemlje izašle iz sukoba su skoro po definiciji u veoma lošem ekonomskom stanju. Njima je potrebna strana pomoć i investicije, ali one takođe čeznu za socijalnom pravdom i osnovnim socijalnim uslugama, školama, bolnicama, javnim prevozom. Teško je videti kako će ovi bitni sastojci mira biti ostvareni u zemljama kao što su one iz bivše Jugoslavije na primer, ili u nekim konfliktom rastrzanim zemljama Kavkaza, Centralne Azije, pa čak i Centralne Amerike. Implementacija mirovnog sporazuma ili rad na sprečavanju novih sukoba, odvija se paralelno sa pritiscima od strane MMF-a i potencijalnih stranih investitora da se ubrza liberalno strukturno prilagođavanje, što često znači zatvaranje bolnica i otpuštanje radnika sa posla. Tada se obično dobije zlotvorna i opasna mešavina post-konfliktne agresivnosti, nezaposlenosti, siromaštva i masovnog osećaja bespomoćnosti, što okreće ljude ka alkoholizmu, narkomaniji, prostituciji i nasilju u porodici, ili se neguju snovi o emigraciji kao jedinom putu ka boljem životu. Ova mešavina, nepotrebno je reći, posebno je surova prema ženama i deci. Nedavno istraživanje u Sarajevu (devet godina nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma) pokazalo je da više od 50 odsto mladih planira da emigrira i gradi svoju budućnost u inostranstvu. U Gvatemali, osam godina nakon zaključenja sporazuma o "stabilnom i trajnom miru", žestoki kriminal i kršenja ljudskih prava (često počinjena od strane bivših vojnih ili bezbednosnih oficira recikliranih u lidere mafije) su ponovo u porastu. Južna Afrika, deset godina nakon prvih demokratskih, nerasnih izbora i proslavljenog kraja aparthejda je pogođena galopirajućom epidemijom AIDS-a. Nijedno od ovih mesta nije više pozornica oružanih sukoba. Ali nijedno od ovih mesta nije ni mirno. Sva ona i dalje nude ozbiljne izazove za mir i imaju potrebu za aktivistima/aktivistkinjama za ljudska prava. Opet, možemo da pretpostavimo da zvanični mirovni pregovarači i mirovne aktivistkinje nemaju istu vrstu mira na umu.

Ipak, zaključak da je za žene mir širi i sveobuhvatniji pojam još uvek ne daje odgovor na pitanje zašto formalni mirovni pregovori, kada do njih dođe, retko uključuju žene ili, ako to i čine, imaju tendenciju da marginalizuju njihovu ulogu i doprinos?

Možemo da istaknemo dve pretpostavke:

- Prvo, da postoji tendencija da se na žene, zato što ne ciljaju na moć u mirovnim pregovorima, gleda kao na "meke pregovarače", odnosno kao na pregovarače sklone da previše popuste suprotnoj strani, bilo to iz humanitarnih razloga (koji su, uzgred rečeno, retko na istaknutom mestu na zvaničnoj listi prioriteta) bilo zato što "ne razumeju" u potpunosti "pitanja u igri."
- Drugo, da bi one, pošto imaju viziju inkluzivnijeg mira, mogle insistirati da se u dnevni red uvrste pitanja koja su van "redovnih" tačaka; drugim rečima, da ih zvanični pregovarači vide kao "nerealane".

Neke epizode mirovnog procesa u Avganistanu nude dobre primere takvih "nesporazuma". Hitna *Loia Džirga* (tradicionalna "Velika skupština") sazvana u junu 2002. godine je bila prvi sastanak predstavnika građana nakon bonških sporazuma koji su označili kraj rata i pad režima Talibana. Skupština imenuje privremeni organ vlasti u zemlji i diskutuje o drugim rešenjima "*koja bi bila prvi korak ka uspostavljanju široke, rodno osetljive, multietničke i potpune predstavničke vlasti*". Moglo bi se sporiti o tome koliko je primereno bilo da se poveri tradicionalnom muškom tipu skupštine zadatak da pripremi "rodnu" tranziciju. Ali, očigledno, nije bilo drugog alata pri ruci. Konačno, tradicija je prinuđena da evoluiru i neke su žene predstavnice prisustvovala skupštini. Većina učesnika i posmatrača se slaže da je prva faza Loia Džirge, koja je završena izborom predsednika Karzajia tajnim glasanjem, izuzetno dostignuće u demokratskoj obnovi. Međutim, druga faza koja se sastoji u izboru i imenovanju drugih velikodostojnika, dala je razloga za mnoge žalbe. Delegatkinje, ali ne samo one, naglasile su da su se pregovori odvijali u malim, neformalnim grupama, sastavljenim uglavnom od gospodara rata i lidera mudžahedina, da nije bilo transparentnosti i da su predlozi od strane mnogih izabranih delegata jednostavno odbačeni ili ignorisani. U periodu nakon Loia Džirge, neki delegati, uključujući žene, koji su otvoreno kritikovali i protivili se ponašanju

mudžahedina, dobili su pretnje smrću. U stvari, ono što se izgleda desilo je sukob između dva pristupa, ali i između dva lica izmučene istorije Avganistana: s jedne strane, lice nade, demokratskog otvaranja ka novim horizontima, gde će vlada vući svoj legitimitet iz glasanja i gde bi vlast bila uspostavljena od dna do vrha na participativnoj osnovi; s druge strane, lice vlasti *de facto* uspostavljene kroz oružane borbe (koju čak možemo nazvati oslobodilačkom borbom protiv represivnog režima) koja pretenduje da se auto-legitimiše, pozivajući se na žrtve "herojskih mudžahedina", od vrha do dna, a uloga Skupštine je samo da potvrdi takav rezultat. Neki delegati, a posebno neke delegatkinje, koji su želeli da slede pravila postupka doslovce, ostali su duboko razočarani. Gospodari rata su pobedili, ali nada ostaje da je to samo privremena pobeda. Suočeni sa pritiscima iz sveta, i oni su morali da naprave neke ustupke i da prihvate imenovanje nekoliko žena na neke manje vidljive pozicije. Ipak, oni dele ključne uloge i moć između sebe. Da li je moglo da bude drugačije? Moglo bi se reći - možda, da je međunarodna zajednica izvršila pritisak, zahtevajući punu transparentnost i vršeći nadzor celog procesa. Ali, da li bi to i dalje bio avganski proces? Svi Avganistanski ratovi od tzv. Velike igre između britanske imperije i carske Rusije u 19. veku su izazvani stranim mešanjem. Može se pretpostaviti da će pobednički mudžahedini biti odlučni da ne prihvate nametanja sa strane, čak i ako ona dođu od "međunarodne zajednice" inkarnirane u Ujedinjenim nacijama. Nema nikakve sumnje da bi zemlja išla brže ka demokratiji (rodnoj demokratiji i demokratiji kao takvoj) kad bi se više žena uključilo u proces. Međunarodna solidarnost može da pomogne, uključujući i bezbednosne i zaštitne mere, ali to je komplikovan odnos. Ko će postaviti granicu između međunarodne solidarnosti i stranog mešanja? Od Francuske revolucije i Napoleonovih ratova, do invazije na Irak, vidimo da demokratija i revolucija nisu stvari koje se mogu izvoziti. Što je još gore, čim počnu da se izvoze, imaju tendenciju da izgube samu suštinu, te bitne osobine koje ih čine tako privlačnim. Ali, svaka situacija mora da se proceni za sebe. Na neki čudan način, što je svet više globalizovan, više se udaljava od nastojanja da se uspostave i primenjuju opšti principi i pravila.

Da li žene treba da postanu "realnije" u svojim zahtevima, kako bi bile "uzete u obzir" i u potpunosti učestvovala u zvaničnim mirovnim pregovorima? Ili treba zvanični pregovarači da pokušaju da prošire svoje horizonte, prihvatajući da razgovaraju o pitanjima dublje i smislenije od podele vlasti? Iskusne diplomate stalno govore da diplomatija, da bi bila kredibilna, treba iza sebe da ima uverljivu silu, odnosno realni kapacitet za korišćenje oružane sile. Ovo je "*Realpolitik*". Očigledno, to nije osnova na kojoj žene mogu ili treba da učestvuju u mirovnim pregovorima, ako žele da postignu promene. Da li one mogu tražiti da se vodi drugačija diplomatija? Da li bi to zvučalo kao sanjarenje? Ipak, i Martin Luter King je takođe imao san! Učesnici u zvaničnim mirovnim pregovorima ponekad misle da oblikuju istoriju. Oni su možda manje svesni da su i način na koji oni pregovaraju, kao i izbor pitanja i učesnika, takođe oblikovani istorijom.

Dana 31. oktobra 2000. godine, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija usvojio je *Rezoluciju 1325* koja potvrđuje "*važnu ulogu žena u prevenciji i rešavanju konflikata i u izgradnji mira, i naglašava važnost njihovog ravnopravnog učešća i pun angažman u svim naporima za održavanje i unapređenje mira i bezbednosti, kao i potrebu da se poveća njihova uloga u donošenju odluka u vezi sa prevencijom i rešavanjem sukoba*". Savet bezbednosti je unutrašnji *sanctum* Svetske organizacije, njen najviši forum i jedino telo ovlašćeno Poveljom da legitimiše upotrebu sile i da razgovara o pitanjima međunarodnog mira i bezbednosti. Uvrstiti pitanje u vezi sa ulogom žena na dnevni red Saveta bezbednosti bi verovatno bilo nešto nezamislivo pre samo dvadesetak godina. Usvajanje Rezolucije 1325 je bila kulminacija brojnih poziva od strane NVO i diskusija u različitim agencijama UN-a, koji su svi ukazivali na produbljivanje jaza između širenja ženskih mirovnih inicijativa i njihovog efikasnog doprinosa nekim mirovnim procesima, s jedne strane, i skoro potpunog odsustva žena u zvaničnim mehanizmima i forumima odlučivanja u oblasti mira i bezbednosti. To je svakako bio važan događaj. Ipak, značaj same rezolucije treba posmatrati više iz perspektive ideja koje podstiče i promovise, nego kao pravnu obavezu koja se nameće državama članicama. U stvari, od 18 operativnih paragrafa rezolucije, samo tri su posebno obraćaju državama članicama. U prvom operativnom paragrafu, države članice se pozivaju "*da obezbede veću zastupljenost žena na svim nivoima odlučivanja u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za sprečavanje, upravljanje i*

rešavanje sukoba". U op. paragrafu 3, države se pozivaju da "povećaju svoju dobrovoljnu finansijsku, tehničku i logističku podršku naporima za rodno osetljivu obuku...". A u op. paragrafu 11, odgovornost "svih država" je "da stave tačku na nekažnjivost i krivično gone odgovorne za genocid, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine, uključujući one koji se odnose na seksualno i drugo nasilje nad ženama i devojka ...". Većina operativnih odredbi zahteva od Generalnog sekretara jačanje uloge žena u okviru samog sistema UN-a, dok niz drugih odredbi poziva "sve uključene strane" da "usvoje rodnu perspektivu" kada pregovaraju o mirovnim sporazumima, kao i pri realizaciji njihovih postojećih obaveza po humanitarnom pravu (na primer, da obrate posebnu pažnju na potrebe žena i devojaka tokom repatrijacije ili preseljenja).

Što se tiče uticaja Rezolucije do sada, čini se da je veliki uspeh bio podizanje svesti među ženskim mirovnim grupama i aktivistkinjama i njihovo usredsređivanje na potrebu daljeg insistiranja da ih se čuje i da sve više budu uključene u zvanične mirovne procese. Neka poboljšanja se mogu videti u rodnom balansu samih struktura UN-a. Nažalost, najmanje efekta ima u vezi sa ključnim pitanjem: efektivnim učešćem žena u mirovnim pregovorima.

U svojoj izjavi podrške *Rezoluciji 1325* objavljenoj u oktobru 2003. godine, NVO "Radna grupa o ženama, miru i bezbednosti" navodi neke "značajne momente" u izgradnji mira od usvajanja rezolucije, posebno u Šri Lanki, Nepal, Liberiji, ali takođe navodi i povećanje nasilja u Demokratskoj Republici Kongo, Kolumbiji, Avganistanu, kao i "predupređujući" (pre-emptive) napad na Irak. Dalje se naglašava da "delegatkinje nisu sistematski uključivane u formalne procese rešavanja konflikta, a kao rezultat se javljaju sporazumi koji su rodno slepi". Grupa je takođe analizirala evoluciju zastupljenosti žena na višim pozicijama u Sekretarijatu Ujedinjenih nacija i u mirovnim misijama, izražavajući zabrinutost zbog nedovoljnog napretka.

Značaj takve statistike ne treba potcenjivati. Korak po korak, dan po dan, menja se rodna struktura u telima koja donose odluke i to može dovesti do promena u stavovima i percepciji, a na kraju i do promena u načinu na koji se mirovni pregovori odvijaju, kao i u sadržini mirovnih sporazuma koji se potpisuju. Naravno, kada govorimo o brojevima i bilansima, svakako bi bilo još važnije da se promene u rodnoj strukturi dešavaju u nacionalnim vladama. U Pekinškoj platformi za akciju 1995. godine, vlade država su pristale na minimalnu kvotu od 30% žena na pozicijama odlučivanja, ali taj cilj je daleko od realizacije. Što se sistema UN tiče, balans još uvek treba da se postigne, ali moglo bi se reći da je rodna ravnopravnost već postala neka vrsta zvanične ideologije UN.

Broj žena u zvaničnim forumima je svakako važan, ali samo povećanje tog broja ne može biti dovoljno da ovaj svet bude mirnije i manje nasilno mesto. To može da dovede do "pripitomljavanja" aktivistkinja, što ih čini manje napadnim za dominantnu organizaciju podele vlasti u svetu, kao i do anestežiranja "kreativne anarhije, nenasilja i nehijerarhijskih karakteristika koje obeležavaju ženske inovativne aktivnosti za mir", što su jedinstvene vrline i kapaciteti, tako elokventno istaknuti u već citiranom projektu Južnoazijskog Foruma za ljudska prava.

Opasnost nije samo hipotetička. Izveštaji UN i drugi dokumenti već preporučuju obuku o formalnim mirovnim procesima za žene i ženske organizacije. Ovo je, naravno, neophodno. Formalni procesi imaju svoje mehanizme i te mehanizme aktivistkinje treba da savladaju. Da bi ih koristile, ali i da ih postepeno menjaju. Međutim, najvažnija promena koja treba da se desi je promena u patrijarhalnom načinu razmišljanja koji srozava žene na građane drugog reda, održava ideologiju isključenja, dominacije i podele vlasti. U tom smislu, lideri vlada, stranaka, crkava, pa i međunarodnih organizacija su oni koji bi trebalo da budu "obučeni" kako bi zaboravili mnoge stvari koje su mislili i prihvatili kao "prirodne" i očigledne. Ko tvrdi da poseduje univerzalne vrednosti, da govori u ime univerzalnih vrednosti, da ne upada u opasne zamke evrocentrizma ili nekog drugog oblika suprematizma? UN? Verovatno više nego mnoge druge institucije, ali se radi o veoma krhkom kvalitetu koji može lako erodirati kada su Ujedinjene nacije u vršenju svojih dužnosti pod uticajem ili pritiskom nekoliko najmoćnijih država.

Ovo nas dovodi do uloge posrednika, posebno međunarodnog posrednika. Šta može biti uloga medijatora i u kojoj meri mogu on/ona/oni da podrže ženske interese u mirovnim procesima? Kakav bi međunarodni posrednik najbolje

odgovarao njihovim potrebama: snažan, "intervencionistički" posrednik, ili posrednik "nižeg profila", koji će imati skromniju, savetodavnu ulogu? Da li staviti veći naglasak na mir ili na pravdu? Da li se ovi ciljevi uvek uzajamno podržavaju? Da li on/ona treba više da brine o humanitarnoj zaštiti ili o "političkom osnaživanju za mir" lokalnih sredina, uključujući i žene?

Na ova pitanja je teško odgovoriti, ali treba da budu postavljena i raspravljena u konkretnom lokalnom kontekstu. Iskustva i naučene lekcije se razlikuju od zemlje do zemlje. Posrednik sa jakim mandatom je prihvaćen u Gvatemali, jer je obema "stranama u sukobu" bila preko potrebna podrška "međunarodne zajednice": vladi, kako bi se okončala međunarodna izolacija u koju je pala zbog svog poražavajućeg odnosa prema ljudskim pravima; gerili, zato što je vojno poražena i mogla je pregovarati o ishodu sukoba samo uz međunarodnu podršku. Ove su zajedničke potrebe i prihvatanje posrednika od obeju strana posredniku dali neophodan manevarski prostor da uključi u proces i druge relevantne segmente društva: predstavnike domorodačkog stanovništva, seljake bez zemlje, sindikate, crkve i naravno žene. Na taj se način naglašava ne samo potreba da se zaustave neprijateljstva, već i potreba da se promovisu suštinske reforme u društvu i da se razgovara o onom što se ispostavilo kao "osnovni uzroci oružanog sukoba": diskriminacija starosedelačkih naroda i žena, siromaštvo, nerešena pitanja zemljo-poseda, militarizacija itd ... U tom kontekstu, organizacije civilnog društva, uključujući i ženske grupe, su uspele da prošire delokrug svojih aktivnosti i mogle su biti efikasno podržane od strane UN i međunarodnih nevladinih organizacija.

Očigledno, više pitanja i dilema je otvoreno ovim tekstom nego što je dato odgovora. Ali, zar nije otvaranje novih pitanja i ispitivanje "očiglednog", specifičan i možda najvažniji novi kvalitet koji aktivistkinje mogu doneti u patrijarhalni poredak organizovanih formalnih mirovnih pregovora između "strana u sukobu"? Održavanje otvorene debate je put ka razumevanju. Prekid debate je put ka više sukoba i više nasilja.

S druge strane, dugotrajni oružani sukobi su često imali poguban uticaj na društvene odnose unutar zajednice/društva, kroz militarizaciju ili kriminalizaciju tradicionalne solidarnosti i drugih grupa, i kroz potčinjavanje različitih i mnoštvenih tipova društvenih odnosa vertikalnom odnosu moći i dominacije. Iako neke oružane pobune (kao što je pobuna Maoističke gerile u Nepal u ili ustanak Zapatista u Chiapasu) ponekad razbijaju tradicionalne kodove, daju ženama neočekivanu vidljivost i moć, uticaj rata na društvo je češće bio štetan za žene. Čak i u slučaju visoko politizovanih oružanih pokreta koji naglašavaju rodnu ravnopravnost među svojim ciljevima, patrijarhalni režim ima tendenciju da se ponovo uspostavlja čim je glavni cilj (stupanje pokreta na vlast) postignut.

Ovaj tekst komentariše ulogu nekih međunarodnih pravnih instrumenata, a naročito Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) - prihvatanje obaveza koje ova pokušava da nametne državama i njihovu primenu u praksi. Može li se iz zaključaka, naučenih lekcija i preporuka nešto izvući za budućnost?

***

Korisnost i primernost ženskog suda

Ženski sud o ratu i post-ratnim zločinima u Jugoslaviji je održan 7-10. maja 2015. u Sarajevu. Sve svedokinje su se žalile na nekažnjivost kada su u pitanju nasilje nad ženama i decom. Bivše žrtve, iako sada same po sebi subjekti, i dalje se isuviše često suočavaju sa nekadašnjim mučiteljima koji uživaju slobodu i čije slobodno kretanje nastavlja da ih muči bolnim uspomenu, izlažući ih podsmehu i sramoti. Tokom rata, pa čak i nakon rata, mnoge žene su se žalile na *kontinuitet i sličnosti* seksualnog nasilja koje su pretrpele za vreme ili posle rata, ponekad i od istih ljudi. U nekim slučajevima, kada su počinioci bliski vlastima, paravojskama ili policiji, ništa se nije moglo uraditi i oni nisu i ne mogu biti zaustavljeni u kontinuiranom brutalnom upadanju u živote žrtava koje pate. Seksualno nasilje, bez obzira na to da li je počinjeno sa "etničkim" ili bilo kojim drugim "opravdanjem", ne sastoji se od pukog muškog seksualnog zadovoljstva; po pravilu, ono dolazi sa okrutnošću, terorom, krajnjom vulgarnošću, fizičkim nasiljem, premlaćivanjem, čupanjem za kosu, cepanjem odeće, izlaganjem tela, lomljenjem udova, ekstremnim fizičkim poniženjem, celim sumornim scenariom, koji je namerno upriličen da izazove strah i da intimidira. Tokom

jugoslovenskih ratova '90-ih, napade su često činile cele grupe i žrtve su držane zatvorene na skrivenim mestima ili u organizovanim logorima, ili su bile predate ili prodane drugim grupama. Tokom rata, bilo je slučajeva gde bi naoružane milicije predale ili preprodale žrtve drugim milicijama, čak i onim koje su označene kao "neprijatelji". Trgovina i trafiking žena cveta između različitih nacionalisti i kriminalaca, bez prepreka u ideologiji. U odnosu na stalne i istorijske ratove protiv žena, na *femicide*¹¹, koji su vođeni paralelno ili su deo sukoba, a posebno u građanskom ratu, te grupe su *na istoj strani*. Osim žrtava silovanja u zloglasnim i dobro poznatim logorima, bilo je mnogo žrtava koje su držane u grupama ili same u izdvojenim kućama i u izolaciji, tokom dužeg vremenskog perioda, ponekad i mesecima, možda godinama. Ovo je približno načinu kako deluje femicid, kada ovaj postaje stalni politički konstitutivan "podvig" u društvu.

Generalno postoji daleko veće političko i društveno prihvatanje nasilja nad ženama nego što je trpeljivost prema nasilju nad muškarcima. To je potpuno suprotno klišeima koji se javljaju u poslovicama mnogih naroda, koje naređuju da prioritet u zaštiti ili spašavanju imaju žene¹². Ovo često nema veze sa stvarnošću. Takođe, opisano je nekoliko slučajeva u kojima je takvim žrtvama kasnije odbijen status civilnih žrtava rata i silovanja, budući da nisu bile u zatvoru ili "zvanično" evidentisane u logorima, od strane organa koji su naknadno istraživali te slučajeve, ili nisu mogle "dokazati" da su bile žrtve. Takvi slučajevi su među najskandaloznijim i pokazuju saučesništvo institucionalne i socijalne politike, budući da žene u tim situacijama nisu mogle da dobiju ni psihološku ni pravnu pomoć nakon trauma, ili da traže i dobijaju nadoknadu. Većina svedokinja iz Bosne i Hercegovine slaže se da bi isti tretman i isti zakon trebalo da važi za žene sa cele teritorije, bez obzira na zamrzavanje putem Dejtonskog sporazuma teritorijalnih dobitaka ili gubitaka ili podele teritorija. Shodno tome, njihova stradanja treba javno priznati i njihove mučitelje goniti sudski, dok bi država trebalo da bude u prvom redu podrška tim ženama. Ali ovo se ipak ne ostvaruje. Tako bismo mogli da se udaljimo od realnosti u kojoj *femicid* postaje prihvatljiv kao vid nejednakosti koju proizvodi i perpetuira neoliberalni politički sistem¹³. Ta realnost *femicida* se vrlo rano najavila kroz seriju ratova, iako je trebalo duže vremena da pusti korenje u vidu prepoznatljivog neoliberalizma na Balkanu.

Ženski sud održan u Sarajevu je bio prvi te vrste u Evropi. Iako on neće rešiti nagomilane probleme, iako nema pravnu, već samo visoko moralnu i simboličku vrednost, iako nema odjeka u glavnim medijima ili javnom mnjenju ili u ukupnoj patrijarhalnoj sferi, on je istorijski događaj i velika moralna i politička pobeda žena u pravcu rodne pravde, rodne demokratije, mira, slobode i u pravcu radikalne demokratije uopšte, pobeda i za samopouzdanje i za osnaživanje, za moć nove vrste. On ima elemente restorativne pravde i veliki isceliteljski značaj, iako su najmanje

¹¹ takođe: "femicid". Primeri masovnih pokušaja istrebljenja ženskog roda ne nedostaju u istoriji čovečanstva. Jedan od njih je evropski lov na veštice, koji nije bio šala i koji je u velikoj meri bio neosporavan i trajao je do kasnog prosvetiteljstva. Tu je skovan termin, vispren, ali lingvistički hibrid - "ginocide" (*gynocide*). U Meksiku danas, mučenje, masovna silovanja, masovna ubistva žena i prateća nekažnjivost imaju zastrašujuće razmere. U Indiji, Kini i drugim zemljama postoji praksa selektivnih abortusa ženskih fetusa, ubistva ženske novorođenčadi sa istim ciljem, kao i izgladnjivanje devojčica. To su uvek bile "normalne" prakse čovečanstva. Vekovni i uglavnom tolerisan opšti lov na žene je oživeo u daleko većem obimu tokom proteklih godina, a takođe je raširen u sadašnjim ratovima (uglavnom izazvanih od strane Zapada) u nekim muslimanskim (posebno arapskim zemljama).

¹² "Žene i deca prvi", i slično. Samo nasilje, kao i diskurs o nenasilju nad ženama dolaze iz jednog istog izvora. Prvo otkriva pravo stanje (brutalnost i govor mržnje), dok drugo predstavlja željeno, ali neostvareno stanje, alternativu, kao i upriličenje muške "pravednosti", u slučajevima kada istina može biti zamagljena narativima. Kultura "kolektivnog sećanja" funkcioniše na takvoj konkurenciji istina.

¹³ Jules Falquet, "Des assassinats de Ciudad Juárez au phénomène des féminicides: de nouvelles formes de violences contre les femmes?" www.contretemps.eu/auteurs/jules-falquet. Autorka istražuje masovna ubistva žena u današnjem Meksiku, a povezuje ih sa promenama u strukturi procesa proizvodnje u okviru poslednje faze neoliberalizma. Potonji obuhvata, u takvom scenariju, neophodnost ubijanja, kao i nekompensacije same radne snage (u ovom slučaju: žena). Masovna ubistva (kojima je prethodila tortura u sklopu svih vrsta mračnih okolnosti) su povezana sa činjenicom partnerstava između mafijaških organizacija koje trguju drogom, korumpirane policije, države i muških oligarhija; autorka dolazi do zaključka da se u *neo-kompradorskim* ekonomsko-političkim sistemima (čiji su siromašniji rođaci naši sistemi) femicid javlja kao potpuno sporazuman i konstitutivan, pa čak i kao nezaobilazna karika u lancu u uslovima potpune nekažnjivosti (niko ne mari što se žene sistematski masakriraju, individualno i kao grupa). Isto bi se moglo reći i za nekažnjivosti u vezi sa nasiljem nad ženama na Balkanu i svuda drugde. Žene, ili druge brojne žrtve, apsolutno nemaju kome da se obrate za zaštitu pod takvim uslovima; nema višeg autoriteta tokom rata. U Meksiku žene neće imati institucije kojima mogu da pribegnu dok se *ljudi u celini* ne pobune i ne proizvedu revoluciju - kvalitativnu promenu, i ne obrnu trenutnu hegemoniju. Ljudi su tek nedavno nedavno (2014) polako počeli da se bude i protestuju, s obzirom na slučaj 43 ubijena studenta (muškarca). Nešto može doći iz ovog pravca, a ništa iz pravca država u koje su se infiltrirali mafija i kriminal.

dve do tri generacije, pod uslovom da su preživjele, trajno oštećene ratom¹⁴.

Bibliografija

- Addley, Esther. 2003. "Are the wrong people trying to solve the Middle East crisis?" *The Guardian*. 15 September 2003. <http://www.guardian.co.uk/women/story/0,3604,1042104,00.html>
- Barnett R. Rubin, Center on International Cooperation, New York University. 2003. *Transitional Justice in Afghanistan*. The Anthony Hyman Memorial Lecture at the School of Oriental and African Studies, University College, London.
- Butalia, Urvashi. 1998. *The other side of silence*. Viking, Penguin Books India, New Delhi.
- Butalia, Urvashi, 2002. *Speaking Peace: Women's Voices From Kashmir*. Kali for Women, New Delhi.
- Comisión para el Esclarecimiento Histórico. 1999. *Guatemala: Memoria del Silencio*. Izdao: United Nations Office for Project Services (UNOPS) Guatemala City.
- Coomaraswamy Radhika, bivša izvestiteljka UN o nasilju nad ženama 1999. "A Question of Honour: Women, Ethnicity and Armed Conflict". Predavanje Third minority Rights Lecture , 25 May 1999, Hotel Intercontinental, Geneva. <http://www.sacw.net/Wmov/RCoomaraswamyOnHonour.html> accessed on 12 October 2015.
- Garrard-Burnett Virginia. 2000. "Aftermath: Women and Gender Issues in Post-conflict Guatemala". *Working paper No 311. Center for Development Information and Evaluation. United States Agency for International Development (USAID)*. Washington.
- Hamilton, Heather B. 2000. "Rwanda's Women: The Key to Reconstruction", *The Journal of Humanitarian Assistance*, May 2000, <http://reliefweb.int/report/rwanda/rwandas-women-key-reconstruction> accessed on 12 October 2015.
- Iveković, Rada. 2003. *Dame Nation. Nation et difference des sexes*. Longo Editore. Ravenna.
- Menon, Ritu & Bhasin Kamla. 1998. *Borders and Boundaries. Women in the Partition of India*. Rutgers University Press. New Brunswick, NJ.
- Mladjenović, Lepa i Hughes, Donna. 1999. *Feminist Resistance to War and Violence in Serbia*. Frontline Feminisms, Garland Press. <http://www.uri.edu/artsci/wms/hughes/warvio1.htm> accessed on 12 October 2015.
- NGO Working Group on Women, Peace and Security. 2003. *Izjava podrške Rezoluciji 1325*. <http://www.peacewomen.org/e-news/unsc-resolution-1325-women-peace-and-security-third-anniversary> accessed on 12 October 2015.
- Office of the United Nations High Commissioner on Human Rights (UN/OHCHR). 1981. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW). <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
- Oficina de Derechos Humanos del Arzobispado de Guatemala. 1998. *Guatemala nunca más. Proyecto interdiocesano de recuperación de la memoria histórica. I Impactos de la violencia*. Arzobispado de Guatemala, Guatemala.
- Peteet, Julie. 1994. "Male gender and rituals of resistance in the Palestinian Intifada: a cultural politics of violence". *American Ethnologist*, Vol. 21, No 1, pp. 31-49.
- Rinaldo, Rachel. 2004. "Women Survivors of the Rwandan Genocide Face Grim Realities", *Rights-Rwanda*, 2004. <http://www.ipsnews.net/2004/04/rights-rwanda-women-survivors-of-the-rwandan-genocide-face-grim-realities/>
- South Asian Forum for Human Rights (SAFHR). 2001. "Women, War and Peace" (Women War and Peace in South Asia: Beyond Victimhood to Agency), ed. Rita Manchanda http://www.safhr.org/index.php?option=com_content&view=article&id=318&Itemid=735
- Taubin, Amy. 1999. "Destroy and search". *The Village Voice*, July 21-27 1999. <http://www.villagevoice.com/film/destroy-and-search-6421334>

---

¹⁴ Za Ženski sud, videti: Staša Zajović, Daša Duhaček, Rada Iveković, *Women's Court : About the Process*, Belgrade, Žene u crnom/Women in Black, 2015.

United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR. 2003. *Refugees by numbers*. http://www.irr.org.uk/pdf/unhcr_2003.pdf

United Nations Security Council (UNSC). 2001. Letter dated 5 December 2001 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council and providing the President with a copy of the “*Agreement on provisional arrangements in Afghanistan pending the re-establishment of permanent government institutions*” (the “*Bonn Agreement*”).
http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AF_011205_AgreementProvisionalArrangementsinAfghanistan%28en%29.pdf

United Nations Security Council (UNSC) *Rezolucija 1325* (2000) <http://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/>

United Nations Verification Mission in Guatemala (MINUGUA) 1996. *Guatemalan Peace Accords*. <http://www.hartford-hwp.com/archives/47/index-cbb.html>

Woolf, Virginia. 1938. *Three Guineas*. A Harvest Book, Harcourt, San Diego CA, New York NY.

Zajović Staša, Duhaček Daša, Iveković Rada. 2015. *Women’s Court : About the Process*. Belgrade. Žene u crnom/Women in Black.

Skraćenice

CEDAW Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women/Konvencija o eliminisanju svih vrsta diskriminacije žena

CEH Comisión de Esclarecimiento Histórico/Komisija o istorijskoj istini, Gvatemala

IRL Interno raseljena lica

ISAF International Security Assistance Force/Međunarodne vojne snage u Avganistanu

LTTE Liberation Tigers of Tamil Ealam/Tamilski Tigrovi

MINUGUA Misión de Verificación de las Naciones Unidas en Guatemala / Verifikaciona misija UN u Gvatemali

NVO Nevladine organizacije

ODDHHA Oficina de Derechos Humanos del Arzobispado de Guatemala/Kancelarija za ljudska prava gvatemalske nadbiskupije

SAFHR South Asian Forum on Human Rights/Južnoazijski forum za ljudska prava

UN Ujedinjene nacije

UNHCR Visoki Komesarijat Ujedinjenih Nacija za izbeglice

UN/OHCHR United Nations/Office of the High Commissioner on Human Rights/Kancelarija Visokog komesara za ljudska prava

UNSB Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija